

richt (123). De initiatiefnemer was een Duitser en het station niet landgebonden, maar internationaal. Van de drie bekende melkzuren waren twee structuurformules bekend (156); aggregatietoestanden zijn niet identiek aan fasen (159); enz. Deze en andere 'oneffenheden' zullen in een eventuele volgende druk zeker moeten worden gladgestreken.

Van Berkel heeft gekozen voor een nationale geschiedschrijving. Terecht begint hij zijn inleiding met de uitspraak: 'Wetenschap en zeker natuurwetenschap is een internationale aangelegenheid, wetenschappelijke ideeën storen zich niet aan nationale grenzen en politieke scheidslijnen' (7). Er bestaat geen 'eigen Nederlandse natuurwetenschap'. De ontwikkeling ervan zal altijd in een internationale context moeten worden beschreven. Dat neemt natuurlijk niet weg dat het uiterst zinvol is de geschiedenis van de natuurwetenschap in eigen land te beschrijven, waarbij een intrigerende vraag is 'of er een uitgesproken Nederlandse stijl van wetenschap is geweest' (8). De jongere generatie 'ziet de wetenschap niet alleen meer als een intellectueel, maar ook als een maatschappelijk verschijnsel'. Ze wordt bedreven door mensen die binnen een bepaald, van land tot land verschillend, maatschappelijk en institutioneel kader werkzaam zijn. Vandaar dat Van Berkel terecht constateert dat de beschrijving van de geschiedenis van de natuurwetenschap in één land mogelijk is, wanneer tenminste aandacht wordt besteed aan de institutionele kant van de wetenschap. Daar heeft hij dan ook voor gekozen: '[ik] heb ... bij de beschrijving van de ontwikkeling van de natuurwetenschap in Nederland enige nadruk gelegd op het institutionele kader van de wetenschapsbeoefening' (9). Het resultaat is de moeite van het lezen alleszins waard. De schrijver had dit echter in de titel van zijn boek moeten aangeven. Wij hebben immers niet zozeer te maken met de 'geschiedenis van de natuurwetenschap in Nederland 1580-1940' als wel met een institutionele geschiedenis, die toegelicht wordt met 'interne' voorbeelden en korte biografische excursies.

Het resultaat van Van Berkels poging is zonder meer uiterst waardevol te noemen. Hij is erin geslaagd een goed, beknopt overzicht van de ontwikkeling van de natuurwetenschappen in Nederland samen te stellen. Hoewel op allerlei interpretaties van details uiteraard wat valt af te dingen, geeft het boek de algemeen historicus een overzicht van een discipline die bij velen nog weinig begrip ondervindt. Door een boek als dat van Van Berkel wordt wetenschapsgeschiedenis in brede kring toegankelijk gemaakt doordat het resultaat van recent wetenschapshistorisch onderzoek in een groter kader is geïntegreerd, en tevens een bijdrage wordt geleverd aan de overbrugging van de kloof tussen humaniora en de natuurwetenschappen. Doordat de schrijver veel van zijn gegevens heeft geput uit recent wetenschapshistorisch onderzoek, geeft het boek tevens aan waar nog lacunes zijn aan te wijzen, die nader onderzoek vereisen. Het boek voorziet duidelijk in een behoefte en geeft de lezer een verhelderend inzicht niet zozeer in de inhoudelijke ontwikkeling van de natuurwetenschappen als wel in de integratie daarvan in de maatschappelijke en institutionele geschiedenis.

H. A. M. Snelders

A. J. Veenendaal jr., ed., *De briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702-1720*, VII, 1708 1 januari-30 september (Rijks Geschiedkundige Publication Grote Serie CXCV; 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1985, viii + 630 blz., f160,-, ISBN 90 6890 034 x).

In 1708 beleefde men volgens de specialist Wijn 'een der langdurigste en merkwaardigste veldtochten, welke de gehele zeventiende- en achttiende eeuw opleveren'. Geen wonder dat dit jaar uit de band springt en de brieven van het laatste kwartaal bleven liggen voor een volgend deel.

Het algemeen patroon van de correspondentie volgt echter de vertrouwde lijn: weinig verandering in de groep van vaste correspondenten en de inkomende buitenlandse post overweegt. Hamel Bruyninx was niet in Wenen, maar van een Engels gezant, Palmes, ontving Heinsius toch enig bericht. In Spanje ontviel hem generaal Novelles, terwijl een ander trouw schrijver, de klagende oude Friesheim, naar huis mocht. Lange verslagen uit die streken daarentegen van Wassenaer-Rosenburg over de actie ter zee. De aan kant gezette Van Wassenaer-(Obdam) werpt zich op als behartiger van Staatse belangen aan het Düsseldorfse hof.

In de binnenlandse post is nogal wat te vinden over het verlamdend conflict in de Groningse Staten met fraaie staaltjes van kwade praktijk. En in de brieven van en aan Buys, die bemiddelde, veel over het verzet van Utrecht tegen de stijgende oorlogslast. De hele correspondentie is nog sterker dan vorige jaren doorschoten met gejammer over geldgebrek. Bovendien bleek de veldtocht uitzonderlijk duur, zodat overwegingen hoe er een eind aan te maken ook toenemend onderwerp van gedachtenwisseling zijn.

Op beide punten, de kosten en het vredesvraagstuk, dreven de zeemogendheden zichtbaar uiteen. Trouwens, de oplopende geschillen met de Engelsen in bestuurs- en militaire zaken worden dit jaar breed uitgemeten en bij alles wat daarover al is geschreven levert zo'n waaijer van bezwaren toch weer nieuwe gezichtspunten op. (Maar waar is de vinnige brief van Renswoude en Van den Bergh van 20 maart gebleven? - in het *Condominium* van Veenendaal sr. uitvoerig besproken, hier zelfs geen noot.)

Bijzonder interessant is dit jaar de correspondentie met Van Vrijbergen, vooral van Heinsius' kant. De gezant had de eerste maanden schokkende zaken te melden; de spannendste gebeurtenissen speelden zich echter later af, dichtbij huis. De gedachtenwisseling met Marlborough is dan wat mager, maar het grillig verloop van de strijd, de plannen, meningsverschillen, verwachtingen en tegenslagen zijn goed te volgen in het drukke briefverkeer met de gedeputeerden te velde (Van Collen, Rechteren en Goslinga). Daarnaast verslagen van Pieterse die vóór Duinkerken de Franse vloot bewaakte en van generaal Fagel uit Zeeland met de Fransen vlak aan, en zelfs even over, de grens. Ook een paar brieven van Geldermalsen, ongedateerd. Nu alles bijeen ligt wordt echter duidelijk-dat de bekendste niet in april, maar veel eerder, waarschijnlijk 29 september 1707, geschreven werd. Over de inhoud van dit deel was nog veel te zeggen. Ik bepaal me tot twee aspecten in 't algemeen. Ten eerste dat de raadpensionaris wat nadrukkelijker aanwezig schijnt te zijn. In mei was hij zó ziek dat 'het hooren leesen van brieven hem zelfs quam te vervelen', eigenlijk op de rand van de dood. In juni herstellend, werkte hij pas tegen het eind van de maand weer op volle kracht. Hijzelf is daarover nogal terughoudend, maar bezorgde raad en gelukwensen gunnen een kijkje op zijn levenswijs. Erg verrassend is dat niet; opmerkelijker echter de indruk van veerkracht daarna. Zijn optreden lijkt wat persoonlijker, de toon stelliger, bijvoorbeeld in de herhaalde pogingen om Engeland te brengen tot doelmatiger gebruik van de daar gereedgehouden invasievloot. Een kwestie die nog wel eens nader mag worden gezien.

Zo zijn er meer want dit bijzondere jaar is veel beschreven. Wel vaak met behulp van Heinsius' archief, maar de uitgave van alle brieven brengt uiteraard nog het een en ander

aan 't licht. Een bijkomend winstpunt is dat de werkwijze van verschillende schrijvers, het kiezen en plaatsen van argumenten voor uiteenlopende verhalen, daarmee aardig wordt blootgelegd. Zodat juist dit deel ook aanschouwelijke lessen heeft te bieden in de praktijk van wat Von der Dunk treffend *De organisatie van het verleden* noemt.

J. G. Stork-Penning

F. Venturi, *Settecento riformatore*, I. *Da Muratori a Beccaria*, II. *La chiesa e la repubblica dentro i low limiti 1758-1774*, III. *La prima crisi dell'Antico Regime 1768-1776*, IV. *La caduta dell'Antico Regime 1776-1789*, 2 dln. V. *L'Italia dei lumi (1764-1790)* (Turijn, Einaudi, 1969, 1976, 1979, 1984, 1987).

Met het eerste stuk van een vijfde deel (dat nog twee vervolgen zal krijgen) heeft de Italiaanse historicus zijn magnum opus over de hervormingsbewegingen van de achttiende eeuw vrijwel afgerond. Zijn streven was met de in 1969 begonnen serie de achttiende-eeuwse wortels van de moderne wereld bloot te leggen en, in zijn eigen woorden geformuleerd, de uitwerking na te gaan van 'de politieke wil grenzen te overschrijden, de verhouding tussen boeren en heren, tussen rechters en veroordeelden te wijzigen'. Venturi heeft een ontzagwekkende hoeveelheid bronnen, bestaande uit traktaat, pamfletten, archiefbescheiden, gazetten etc. bestudeerd om de ontwikkelingen in de Europese landen te volgen. Italië staat nu eens in het middelpunt dan weer aan de periferie van zijn verhaal en Italianen nemen een belangrijke plaats in bij de uitwisseling van gedachten.

Bij het verschijnen van het vierde deel ontstond in een Italiaanse krant (*La Repubblica*, 21-ix, 12-x, 16-x, 20-x, 23-x, 25-X-1984) een discussie in hoeverre Venturi's geschiedschrijving nu een laatste specimen zou zijn van een historiografie, die de op dat moment hooggeschatte waarden van een land wil uitdragen en er zeker van is dat achter de gebeurtenissen in het verleden een rationele kern zit. In dit geval zou alle 'revolutionaire spanning' hebben moeten leiden tot de Franse revolutie. Na een ontkenning van de kant van Venturi die zei alleen de feiten 'hoekig als stenen' bijeen te hebben willen halen en ze aldus te laten spreken, bleef de opponent beklemtonen, dat feiten belangrijk waren evenals de keuze van de problemen die aan de orde werden gesteld, maar dat het interpretatievraagstuk voor het tot stand komen van een historisch oordeel hiermee niet afgedaan was: immers *een* juiste interpretatie bestaat niet in de geschiedschrijving.

Deze principiële en theoretisch interessante discussie is ook voor Nederlanders van belang daar Venturi bij twee gelegenheden aandacht besteedt aan de gebeurtenissen in ons land. In deel I (231-271) betreft het de opstand in de republiek Genua tegen de Oostenrijkse bezetters in 1746. Hij bekijkt deze ontwikkelingen in verband met de voorvallen in de Republiek in de twee volgende jaren. Beide ziet hij in het kader van zijn vraagstelling wat er in de achttiende eeuw nog onder republikanisme werd verstaan in een Europa dat door grote monarchieën werd beheerst. Opvallend is dat Venturi meent te kunnen vaststellen dat er in de Republiek een soort op eenzelfde Europese oorsprong teruggaande republikeinse solidariteitsgevoelens bestonden ten opzichte van de zuidelijke zusterrepubliek. De auteur doet dit vooral aan de hand van de Franstalige kranten uit de